

בחרות וגברויות בחברה היהודית באשכנז בימי הביניים

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:

איל לוינסון

היחידה ללימודים בין תחומיים

התכנית ללימודי מגדר

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

עבודה זו עוסקת בהיסטוריה של בחורים בקהילות היהודיות באשכנז, בעיקר בצפון-צרפת וגרמניה, במאות האחת-עשרה ועד החמש-עשרה. המחקר בוחן את המורכבויות המגדריות של בני הנעורים, ומטרתו לצייר תמונה מפורטת ככל הניתן של תקופת הבחורות בקהילות היהודיות תוך השוואה לפרק חיים זה בחברת הרוב הנוצרית. המחקר גם מנסה להתחיל ולמלא לקונה עליה עמד מייקל סאטלו לפני כארבע שנים, כשטען שאין עדיין ספרות מחקרית הבוחנת גבריות בקהילות היהודיות בימי הביניים. רבני ימי הביניים, הסביר סאטלו, ירשו מהז'יל שיח מורכב אודות גבריות המתאפיין בניגודים פנימיים, אולם רק מחקר עתידי ישפוך אור על הדרכים בהן שיח זה תרם לתפישות הגבריות בתרבויות השונות שהרכיבו את הפסיפס היהודי בימי הביניים. באמצעות בחינת תקופת הבחורות באשכנז בימי ביניים התיכונים והמאוחרים והערכים שעיצבו את זהויותיהם המגדריות ודרכנו את מעשיהם של בחורי הקהילות, מחקר זה מבקש להתחיל ולמלא חסר מחקרי זה ובכך לתרום להעשרת ידיעותינו לגבי החברה היהודית באשכנז בתקופה.

מרבית המקורות עליהם מתבסס המחקר מוכרים לחוקרי הקהילות היהודיות בימי הביניים וכוללים את ספרות השו"ת ופסקי הלכה, ספרות המוסר, הפרשנות והמנהגים, סיפורי עם ואגדות, כרוניקות מסעי הצלב, כתובות על מצבות, ואף תמשיחים שעטרו את קירות בתי היהודיים העשירים. עד כה, מקורות אלו לא נבחנו לאור התובנות העולות מההיסטוריוגרפיות של תקופת הנעורים בחברה הנוצרית באירופה בימי הביניים, וכל שכן מקורות אלו לא נחקרו בעזרת הגוף התיאורטי שפותח בעשורים האחרונים בלימודי הגבריות (masculinities studies). כמו כן, בחינת מקורות מסוגות שונות מאפשרת התבוננות מורכבת ורחבה ככל הניתן על תקופת הבחורות, על האידיאלים החברתיים אותם ניסו המבוגרים להקנות לצעירים, על הדימויים בהם תיארו מבוגרים את בני ובנות הנעורים, ועל חייהם והתנהגותם של הצעירים והצעירות.

מחקר זה מתבסס על מגוון גישות מתודולוגיות וביניהן: היסטוריה חברתית-תרבותית, היסטוריה של הנעורים ולימודי מגדרים וגבריות. עבודה זו מושתתת, בראש ובראשונה, על הספרות המחקרית העוסקת בחקר החברה והתרבות היהודית באשכנז בימי הביניים ובמיוחד על המחקרים ההיסטוריים-מגדריים המאירים באור חדש קהילות יהודיות אלו. מחקרים אלה תורמים להבנת חייהן של נשים ותת-קבוצות אחרות וכן הם זורים אור על

מערכי הכוח עליהם הייתה מושתתת חברה ימי ביניימית זו. הם גם עוסקים, ולו בעקיפין, בגברויות ובמיניות גברית. בנוסף לזאת, המחקר נשען על גופי ידע שפותחו בעשורים האחרונים בידי היסטוריוניות והיסטוריונים של המגדרים, הגברויות, והמיניות בחברה הנוצרית בימי הביניים. כאמור, מחקרים על גברויות יהודית באשכנז בימי הביניים אין עדיין, אבל כן ראה אור בשנת 2012, קובץ מאמרים פורץ דרך, המתמקד בהיסטוריוגרפיות של גברויות בקהילות היהודיות בגרמניה החל מהמאה השבע-עשרה ועד המאה העשרים.¹

אחת מהמטרות ששמו לעצמן היסטוריוגרפיות של גברויות היא, לחקור את מערכי ההתנהגויות אותם הכתיבו חברות עבר לגברויות, והתנהגויות אלו יכולות להופיע הן אצל 'גברים' והן אצל 'נשים'. אי לזאת, מחקר זה אינו מציג אובייקט מחקרי יציב, דהיינו 'הגבר היהודי באשכנז בימי הביניים', אלא מערך של פרקטיקות והמשגות המקטלגות את הבריה כ'גבר' או כ'אישה'. המשגות ופרקטיקות אלו נבחנות בהקשר התרבותי והחברתי הספציפי תוך בדיקת האינטראקציות המגדריות שהיו קיימות בחברה והשינויים שחלו בהמשגות אלו במהלך התקופה הנחקרת. מחקר זה שואף להראות, שבחינת המקורות באמצעות הקטגוריה האנליטית 'גבריות', הפועלת בתוך שיה של 'מגדר', עשויה להעשיר את ידיעותינו לגבי חברת המיעוט היהודי באשכנז בימי הביניים, וזאת תוך חשיפת המורכבויות המגדריות שאפיינו את תרבותם. מחקר זה הוא ראשוני מסוגו, ולכן הוא "היסטוריה ארוכת טווח" (*Longue Durée*), הנפרסת מהמאה האחת-עשרה ועד המאה החמש-עשרה, והסיבה המתודולוגית המרכזית לכך היא, שבמהלך ימי הביניים ועד ראשית העת החדשה לא חלו שינויים מהותיים בתפישות הגברויות בקרב יהודי אשכנז.

המקורות מעידים על היבטים שונים של תקופת הבחורות בתרבות יהודי אשכנז בימי הביניים, ובעוד חלקם מציגים תיאור מילולי מדויק כיצד יש לחלק את תהליך ההתפתחות הגילאית, באחרים ניתן לראות תיאורים שמשקפים את התנהגות הצעירים והצעירות. המעבר מתקופת גיל אחת לזו שאחריה הוכתב על ידי המשגות תיאורטיות שהופנמו ודרבנו את הבריות לנהוג בדרך זו או אחרת, דבר העולה מתוך המקורות. מחקר זה מסתיים בהצגת היבטים שונים של תקופת הזקנה שמאירים את תקופת הנעורים וחיי הבחורים בהקשר תרבותי רחב יותר. תיאורים אלה שימשו את הרבנים ככלי למישטור הצעירים ולהזהירם בפני העתיד העומד בפניהם, מחד גיסא, ולהצביע על התגמולים שיוענקו לצועדים בתלם הרבני מאידך גיסא. המקורות מעידים גם, שלצד הנחיות ברורות המציגות את תהליך ההתפתחות הגילאית כמסלול חיים אידיאלי ובו שלבים ידועים מראש, היו קיימים דימויים

¹ באדר, גברויות.

תרבותיים סטראוטיפיים – חיוביים ושלייליים – בהם תיארו המבוגרים את הצעירים. המקורות מאפשרים לנו הצצה, ולו חלקית, למאפיינים מרכזיים בחייהם של הצעירים ולתת-תרבות הנעורים. תיאורים אלו משקפים מתח שהיה קיים בחברה בין ההנחיות, כללי ההתנהגות, והדימויים התרבותיים ובין חיי היומיום של הצעירים והצעירות. המחקר מתמקד אמנם בנערים ובחורים ובגבריותם, אולם האינטראקציה המגדרית שהייתה חלק בלתי נפרד מתת-תרבות הנעורים באשכנז מחייבת התייחסות גם לנערות ולבחורות. הדיונים בפרקים הבאים מצביעים על הקשרים היומיומיים שהיו בין בחורים ובחורות בתוך הקהילות ובין צעירים יהודים ושכניהם הנוצרים, שהתרחשו במרחבים העירוניים הצפופים של צפון-מערב אירופה בימי הביניים התיכונים והמאוחרים.

אחד האתגרים המתודולוגיים המרכזיים הניצבים בפני חוקרי הבחורות בקהילות היהודיות באשכנז בימי הביניים הוא היעדר מקורות שנכתבו בידי חברי וחברות הקבוצה הנחקרת. אין בנמצא מקורות שנכתבו בידי נערים ונערות המשקפים את תפישות עולמם, רצונותיהם, חלומותיהם, התמודדויותיהם עם אתגרי הגיל או יחסם לעולם הבוגרים או לתקופת ילדותם. המקורות המאפשרים לנו הצצה זהירה לעולמם של הצעירים נכתבו בידי גברים בוגרים חברי האליטה הלמדנית. גם המקורות בהם מתארים המחברים את תקופת בחורתם נכתבו לאחר שהמחברים כבר גיבשו זהות גברית בוגרת, ואי לזאת אל לנו להתייחס לדבריהם כעדות ישירה לתפישותיהם של בני הנעורים.

הפרק הראשון מתמקד בהמשגות התיאורטיות לגבי מסלול חיי הגברים המופיעות במקורות הרבניים מאשכנז. הפרק דן במונחי הגיל ובאתגר הפרשני שהם מציגים, ב'תקופות האדם' בהגות היהודית בימי הביניים, בהשפעת תיאוריית התקופות של חז"ל (המופיעה במשנה, אבות ה', כא) על המשגות הגבריות של רבני אשכנז, והוא מסתיים בדיון התיאורטי לגבי מסלול חייהן של בחורות ונשים. להמשגות אלו כפי שנראה בפרק השלישי היו השלכות על חיי צעירי וצעירות הקהילה. תקופת בחורתם של נערים ובחורים באשכנז, הן במרחבים התיאורטיים והן במציאות הימי בינימית נפרשה על פני כשני עשורים, והיא נתפשה כזמן בו בחורים הגיעו לשיא כוחם הפיזי ואונם המיני ללא יכולת רבה לרסן את תשוקותיהם ותאוותיהם הגופניות. בזאת נראה, שהם לא היו שונים מבחורים בחברה הנוצרית.

הפרק השני עוסק בדימויים תרבותיים סטראוטיפיים – שלייליים וחיוביים – בהם תיארו מבוגרים את בחורי ובחורות הקהילות. בחינת הדימויים התרבותיים מראה שצעירי אשכנז נתפשו כזריזים, בעלי מרץ, בזבזנים, הנהנים במיוחד מאכילה ושתייה. בחורים נחשבו גם לגנדרנים, שטופי זימה וחסרי יכולת לכבוש את יצרם, אך גם

כאלה שהתנהגותם נחשבה כלא יותר ממעשה שטות ושובבות, וככל הנראה התייחסות זו הייתה לבחורים הצעירים יותר. היו מבוגרים שציינו את בושת הצעירים מלנהוג כרצונם בשעה שהמבוגרים היו בסביבתם, ולצד זאת היה הדימוי של הבחור הסורר, האלים, שיש לרסנו ולהשיבו לדרך הישר, או לחנכו להפנים את ערכי הגבריות הרבנית. הדימויים התרבותיים שיוחסו לבחורות אינם רבים, ואלו מתמקדים במיוחד בגופן וביופיין של הצעירות. דימויי הנערות מראים לנו גם שבתרבות היהודית באשכנז הייתה אבחנה ברורה בין 'ילדה', 'בחורה' ו'אישה' בוגרת, ושכל אחת מתקופת חיים זו התאפיינה בהתנהגות הראויה לה. תקופת הבחורות נתפסה כשנים בהן בחורים ובחורות נמצאו בשיא כוחם הגופני, אולם כוחם הפיזי של הבחורים בא לביטוי בשריריהם ולעומתם כוחן של הבחורות שהתאפיין ביכולתן ללדת. דימויים תרבותיים אלו שימשו ככלים חינוכיים שמטרתם הייתה להנחיל לדור הצעיר את ערכי המוסר הרבני וההבניות המגדריות שנלוו לו.

שני הפרקים הבאים מתמקדים בתת-תרבות הנעורים. בפרק השלישי נראה, שתת-תרבות הנעורים פרוחה באשכנז, ובמיוחד בשעה שהקהילה התכנסה – בשבתות, בחגים, ובחתונות. צעירים וצעירות אהבו לרקוד יחדיו, כשהם מקושטים במיטב בגדיהם או באלו אותם שכרו במיוחד. היו בחורים שבאו ממרחקים להשתתף בחתונות קרוביהם או חבריהם וביניהם אלו שלא היססו לגנוב תרנגולות ושאר רכוש מתושבי המקום. בחתונות היו בחורים שנהגו גם לערוך מעין-טורנירים, כמקובל אצל שכניהם האצילים, והיו בחורים שאהבו להתחפש, ולא רק בחתונות. צעירים וצעירות שחקו משחקים שונים, והיו משחקים אותם שיחקו יחדיו, וביניהם משחקי כדור שאפשרו מגע גופני, הם שחקו גם באגוזים וסביר להניח שבמשחקים נוספים שהיו מקובלים בתקופה. היו בחורים וככל הנראה גם בחורות שהעבירו את זמנם בהימורים, ובמיוחד במשחקי קוביות. אלימות הייתה חלק בלתי נפרד מחיי בחורי אשכנז, הם גם חונכו לכך, אם בעקיפין דרך זריקת התופינים בבית הכנסת, דרך הלקאות חינוכיות שספגו על בשרם, או דרך סיפורי מלחמות האבירים ששמעו בשבתות ובימי חול. בחורים השתוללו ברחובות, במיוחד בל"ג בעומר ובשמחת תורה, וסביר להניח שהתנהגו בדרך זו גם מהזדמנויות אחרות. יש עדויות לנוהג שהיה קיים בקרב בחורים באשכנז והוא לערוך ביניהם סבבים של סעודות מריעים, כשכל פעם אחר הזמין את שאר חברי החבורה. הפרק מסתיים בסיפור אוטוביוגרפי של בחור יהודי גרמני אנונימי שחי במחצית השנייה של המאה הארבע-עשרה, תוך בחינת הגבריות שעיצבו את זהותו המגדרית. כפי שנראה, לבחור הייתה זהות מגדרית מורכבת שהושפעה הן מאידיאל הגבריות האבירי והן ממקבילו הרבני, ובזאת הוא לא היה שונה מבחורים יהודים אחרים בתקופתו. את הנערים היהודים לא חנכו להפנים את ערכי הגבריות האבירית, ערכים אלו הם ניכסו

במרחבים התרבותיים, וערכים אלו עמדו לעיתים קרובות בסתירה לתפיסות הגבריות הרבנית, ולעיתים היה נחוץ להזין את ערכי הגבריות האבירית – כמו אומץ, גאווה, כבוד וכיו"ב – בתכנים אחרים שיתאימו לתפישת העולם המגדרית אותה רצו הרבנים להנחיל לדור הצעיר.

הפרק הרביעי חושף היבטים נוספים של תת-תרבות הנעורים ועוסק בקידושי שחוק, בנישואי בחורים לנשים מבוגרות, והוא מסתיים בדיון בחיי המין של הצעירים. בפרק זה נעמוד על אחד העיסוקים שהיו חביבים על בחורים ובחורות יהודים, כמו על שכניהם הנוצרים בני ובנות גילם, והוא להעביר את זמנם בבתי המשתה. היו רבנים שניסו להדיר את רגלי הצעירים מביקורים תכופים במקומות אלה, ובזאת הם לא היו שונים מהמטיפים הנוצרים. בבתי השתייה בחורים ובחורות אכלו ושתו יחדיו, והאינטראקציה המגדרית באווירה המשותפת גרמה להם, לא אחת, להיגרר למעשים שלעיתים הם הצטערו עליהם, ובמיוחד כאשר אלו סיבכו את חייהם לאחר מכן. המקורות מעידים שלצעירים ולצעירות היו חיי מין פעילים, שלעיתים חרגו מגבולות הנורמה שהרבנים ניסו לכפות על צאן מרעיתם, וכאן גם ניתן לראות שהגבולות הקהילתיים שחצצו בין חברת הרוב וקהילת המיעוט לא התריעו צעירים וצעירות יהודים מלמש את תאוותיהם המיניות גם עם מקביליהם הנוצרים.

הפרק האחרון המסכם את המחקר, מציג את תקופת הזקנה, תקופת החיים השלישית והאחרונה, המתחילה בהיות הבחור לגבר בוגר וסיומה בהגיעו לגבורות ולסוף חייו. בפרק נעמוד על ההמשגות התרבותיות שנלוו לתקופה זו, ובהשלכות שהיו להמשגות אלו על תפישות הגבריות בחברה היהודית באשכנז במאות האחת-עשרה ועד החמש-עשרה. ההתמקדות בתקופת החיים האחרונה תאפשר לנו גם לראות מה ציפה לבחורים בהמשך חייהם כגברים בוגרים בקהילתם וכיצד התייחסו הצעירים לזקניהם. האם הם כיבדו את הזקנים כמצופה מהם? האם ציפו מהבחורים ומהבחורות לכבד גם נשים זקנות? ואם כן, כיצד זה בא לביטוי? מה היו התפישות התרבותיות לגבי מיניותם של הזקנים? כפי שנראה, רווחה הדעה שבתקופת הזקנה המופלגת הפער המגדרי הלך והצטמצם, ערכה החברתי-תרבותי של האישה עלה בעוד ערכו של הגבר שהגיע לזקנה מופלגת פחת, כוחו תשש, וגבריותו נפגמה. מגבר שהאחריות הכלכלית ובטחון משפחתו רבצו על כתפיו, שאמור היה לשלוט ביד רמה במשפחתו ושאר הכפופים לו, לשמור על שמה הטוב של משפחתו ולחנך את ילדיו לאמץ את המוסר הרבני, הוא הפך לנטל. חיי היומיום של צעירי אשכנז לא היו כה שונים מחיי שכניהם הנוצרים בני גילם. הם ניזונו מערכים דומים והתלבשו בבגדים דומים. בדומה לשכניהם הנוצרים, בחורים יהודים אהבו להשתולל, להתנהג באלימות, נהנו מתחרויות, והפגינו את כוחם הפיזי וכישוריהם הלוחמניים. יחד עם זאת, בחורים יהודים רבים הושפעו גם,

ואולי בראש וראשונה, מערכי הגבריות הרבנית. מטרת המחקר היא לתרום הן להיסטוריוגרפיה של הקהילות היהודיות באשכנז בימי הביניים התיכונים והמאוחרים, והן להיסטוריוגרפיה של מגדרים, וגברויות בימי הביניים. המחקר פותח פתח לגישות מחקריות חדשות המרחיבות את ידיעותינו לגבי תרבות יהודי אשכנז בתקופה, בתקווה שחוקרות וחוקרים נוספים יגלו בהם עניין.